

ANTROPOLOGIYA TARIXIDA TANA VA JISMONIY TARBIYA

R.X.Kadirov

Osiyo Xalqaro Universiteti

Jismoniy madaniyat kafedراسi professori

email: rashidkadirov500@gmail.com

Annotatsiya: Evolyutsionist va biologik yondashuvlar natijasida ruh va tana yoki aql va ruh alohida qaralgan an'anaviy tushuncha tanani faqat aqlga bo'ysundirgan va uning sezgi vositalarini aqlning idrokiga tushirgan. Madaniy nazariyalarda inson tanasi ekologik muhit, ijtimoiy va madaniy hayot bilan aloqalaridan uzilib, orqa planga tushirilgan. An'anaviy ilm-fan madaniy qadriyatlarni aqlga, harakat va faoliyatga oid qadriyatlarni esa biologiya va fiziologiyaga taqsimlagan holda, tanaga oid yangi qarashlar rivojlanishiga to'sqinlik qilgan. Bu ajratish Dekart merosi va xristianlikning tanani gunoh va istaklarning markazi sifatida kamtarona ko'rsatishi bilan mustahkamlangan. Antropologiya dastlabki davrlarida tanani ko'proq passiv shaklda, ya'ni tatuirovka, kiyim-kechak va bezaklar kabi madaniy faoliyat izlari orqali ko'rgan. Ammo vaqt o'tishi bilan antropologiya tanani madaniyatni o'zgartirish va qayta yaratish qudratiga ega bo'lgan tadqiqot obyekti sifatida o'rganishni boshladi. Soha rivojlanishi jarayonida yangi ilmiy yondashuvlar tanani markaziy mavzuga yaqinlashtirdi. Ushbu tadqiqotda yangi dunyoning kashf etilishi bilan tarqalgan dastlabki antropologik matnlar, yangi insonning farqli jismoniy xususiyatlari orqali Yevropa tafakkuriga ta'siri va antropologiya doirasida tananing tadqiqot obyektiga aylanishi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Antropologiya, jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat, sport, salomatlik, performans

Kirish

Antropologiya o'zining XIX asrda boshlang'ich rivojlanish bosqichida insoniyatning tabiatini va mohiyatini o'rganishga qaratilgan fundamental savollarga javob izlashni maqsad qilgan. Barcha insonlarning tanaga ega bo'lishi, ular ham inson bo'lmagan turlar singari, yashash uchun zarur bo'lgan asosiy ehtiyojlarga ega ekanini anglatadi. Ammo inson boshqa turlardan farqli o'laroq, faqat jismoniy talablarini qondirish bilan cheklanib qolmaydi. Inson tanasi bilan bog'liq murakkab munosabatlar, bu noyob tur hayotini davom ettirish uchun jismoniy minimal shartlar bilan bir qatorda, ijtimoiy va madaniy omillarni ham ko'rib chiqishga olib keladi.

“Madaniyatlararo ko'zga ko'rinadigan farqlarga qaramay, insoniyatning omon qolishini ta'minlovchi umumiy xususiyatlar mavjud” deb qabul qilinadi. Bu yondashuv tanani antropologiyada muhim mavzuga aylantirdi, garchi u dastlab alohida mavzu sifatida mustaqil ravishda o'rganilmagan bo'lsa ham. Insoniyat yutuqlarini saqlab qoluvchi va avlodlarga yetkazuvchi asosiy ob'ekt bo'lishiga qaramay, tana antropologiyada uzoq vaqt davomida yetarlicha e'tibor qozona olmadi.

Antropologiyada har bir yangi ilmiy yondashuv va kuzatuv tanani ilmiy tadqiqotlar markaziga yaqinlashtirdi. Antropologiyaning murakkabligi va ijtimoiy hamda gumanitar fanlardan mustaqil alohida akademik fan sifatida shakllanishi, uning doirasini kengaytirib, tanani gender, ayollar, raqs, marosimlar, tibbiyot va performans kabi maxsus mavzularda tadqiq qilish imkoniyatini yaratdi. Shu bilan birga, antropologiya tarixiy jarayonlarda fan ichidagi turli oqimlar va nazariyalar orqali o'zini qayta shakllantirgan va keng qamrovli nuqtai nazar bilan yangi mavzularni qamrab olishga qodir bo'lgan.

Antropologiya tarixida tana uzoq vaqt davomida orqa planda qolib, bevosita tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqilmagan bo'lsa-da, ayniqsa zamonaviy antropologlarning sa'y-harakatlari

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

tufayli tadqiqot maydonlarining markaziga yaqinroq joylashgan. An'anaviy antropologik tadqiqotlarda tananing e'tibordan chetda qolishining asosiy sababi, sohaning nazariy bazasining yetarli emasligi va tanani faqat xulq-atvor doirasida baholash tendensiyasi edi. Natijada, tananing harakatlari, turish holatlari va madaniy harakatlari yetarlicha nazariy tasnif bo'lmagan holda ko'pincha tadqiqot mavzusidan chiqib ketdi.

O'tmishda fotografiya va video texnologiyalari yo'qligida antropologlar yozuv, rasm va haykaltaroshlik kabi vositalar bilan cheklangan edilar. Ammo, bu cheklolarga qaramay, dastlabki davr antropologlarining ishlari zamonaviy tadqiqotchilar uchun boy ma'lumot manbai yaratdi.

Tana antropologiyaning asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan "boshqa" tushunchasining markazida turadi. "Boshqa" tushunchasi farqlar ko'rinadigan bir maydon sifatida tana orqali shakllangan va insonning o'zini boshqasi bilan taqqoslash jarayonida muhim rol o'ynagan. Bu holat turli jamiyatlarning kiyinish, ziynatlanish va xulq-atvor me'yorlari bilan o'zini aniq ko'rsatdi. Yangi dunyoning kashf etilishi kabi muhim tarixiy voqealar antropologiyani turli tanaviy xususiyatlarga ega xalqlarni o'rganishga yo'naltirdi va bu jarayonda tana inson xilma-xilligini tushunishda bir vosita bo'ldi.

Boshqa tomondan, marosimlardagi tananing roli ijtimoiy maqom o'zgarishlarida va jamiyat ramzlarining ommaviy ifodasi sifatida antropologik tadqiqotlarda tanani asosiy nuqta qildi.

Birinchi navbatda, o'n beshinchi asrning oxirlarida boshlangan va davom etgan geografik kashfiyotlar va Evropaliklarning mustamlakachilik ishlari doirasidagi kuzatuvlar orqali birinchi marta turli tana turlari yozma shaklda qayd etilgan. Avvalgi davrlarda aloqa o'rnatgan va savdo qilgan uzoq yurtlardagi odamlardan farq qiladiganlarni ilk bor uchratgan G'arbiy Evropaliklar, tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan bu uchrashuvlarning mazmunini ommaga etkazishda har doim ehtiyotkorlik bilan yondashganlar. Ulardan eng muhimi bo'lgan Kolumb va shunga o'xshash ekspeditsiyalar hikoyalari, 1448-yilda ixtiro qilingan matbaa texnologiyasi orqali juda qisqa vaqt ichida ommalashib, nisbatan arzon bo'lgan kitoblar orqali keng auditoriyaga yetkazildi. Bugungi zamonaviy antropologik tushunchalardan juda uzoq bo'lgan va faqat kuzatishlardan iborat bo'lgan bu dastlabki yozuvlarning jamoat manfaatiga ta'siri, uzoq safarlarga chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan odamlarning, o'zlariga begona bo'lgan yangi odamlar, ya'ni "boshqalar" haqida aql-idrokida uyg'otgan qiziqish va ularning asosiy stereotiplari uchun bir turdagi tafakkur imkoniyatini yaratganidir. Evropaning joylashgan jamiyatlari uchun yangi va katta bir fikr oynasini ochgan Amerika kashfiyati, Evropa intellektualari orasida haqiqiy inqilobga hissa qo'shib, faqat madaniy farqlarni o'rganishni rag'batlantirib qolmay, balki Muqaddas Kitobda nomi ham tilga olinmagan ulkan bir qit'aning qanday mavjud bo'lishi va muqaddas bo'lgan narsaning so'roq qilinishi sabab bo'ldi. Amerikaning kashf etilishi, hayratlanarli darajada yangi fikrlarni yaratmagan bo'lsa-da, Evropaliklarning o'zlariga qarashlariga sabab bo'lib, o'z madaniy an'analari doirasida mavjud bo'lgan muqaddas va mifologik fikrlar hamda mavjud muammolar bilan yuzlashishlariga olib kelgan. O'n oltinchi asrning boshlariga qadar, butun dunyo xaritalarida, uzoq hududlarda yashovchi jamoalarni ot boshli, yolg'iz ko'zli, bitta oyoqli yoki boshqa g'aroyib belgilar bilan tasvirlashgan jamiyatlar, antropologiyaning birinchi qadamlari bilan birga, bu mifologik bilimlardan voz kechib, dunyoni tajriba yo'li bilan o'rganganlarning bilimlariga yo'nala boshladilar.

Levi-Strauss tarixiy dalillarimiz mavjud bo'lgan davrlar uchun, bugun antropologiya deb atay oladigan turdagi masalalar, Buyuk Iskander bilan birga bo'lgan tarixchilar (ya'ni tarix yozuvchilari) bilan birga, Herodot va falsafiy nuqtai nazardan Aristotelda ham uchraydi, deb aytadi. Hatto, yovvoyi jamiyatlar, orqa qolgan yoki ibtidoiy jamiyatlar, ya'ni "boshqalar" haqidagi bilimlarimizda qayd etgan har bir taraqqiyot, inqilobiy taraqqiyotdagi bir o'zgarishga

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

to'g'ri kelishini ta'kidlaydi. Bu taraqqiyot, Buyuk Iskander Hindistonni zabt etganida, o'sha zamonlarda uchrashgan xalqlardan butunlay farq qiladigan xalqlar va madaniyatlar bilan duch kelganida, Yunon tsivilizatsiyasining "Yunon shubhaligi" tushunchasini yaratishi bilan boshlandi. Evropada tanqidiy fikrlashning va Renessansning paydo bo'lishi, Amerikaning, o'n oltinchi asr adabiyotini boyitgan Janubiy Amerikaning, o'ntovonchi asr inqilobiy deb bo'lishi mumkin bo'lgan har bir tanqidiy maqolasi bilan Shimoliy Amerikaning, hindularni kashf etishi va Evropaliklarning fikrlash tizimining tubdan o'zgarishi bilan bog'liqdir. Fikrlash tizimidagi bu taraqqiyotlar bilan endi klassik bilimlar, Yangi Dunyo kashfiyoti bilan o'rnini yangisiga qoldirib, "shaxsiy kuzatishning an'anaviy manbalarga ustunligini bir necha bor isbotlaydi va katta aqliy o'zgarishni o'ziga olib keladi". Insonning ongidagi savollar, "boshqalar"ni kashf qilish bilan birga, hozirgacha barcha bilimlarini afsonalar, dostonlar, efsanalar, muqaddas kitoblardan olgan insoniyat uchun ko'payib davom etadi.

Inson tanasiga oid Yevropaliklarning munosabati, jismoniy shaklning Klassik Yunon madaniyati sifatida ideallashtirilishi va jismoniy lazzatlar ustida urg'u berishdan tortib, 'ilohiy mukofotlar' uchun tananing ahamiyatini inkor etgan dastlabki xristian estetikasi an'anasiga qadar, tananing (go'zalligi, qulayligi, bezatilishi va namoyish etilishi) qiymati haqidagi keng bir maydonda o'zgarishlar bilan davom etadi. Ammo, bu ikki fikr yo'nalishidan tashqari, Yevropaliklarning Yangi dunyo odamlariga nisbatan o'zgaruvchan qarashlari va bu yangi odamlarning turmush tarzlari hamda tasvirlariga oid yangi izohlar, boshqa bir oynani ochdi. Dastlab o'z madaniy qadriyatlarini baham ko'rmagan yangi dunyo odamlarini ibtidoiy, barbar, yovvoyi deb ta'riflashgan bo'lsa-da, vaqt o'tib, bu odamlar bilan asosiy insoniyat olg'usi hamda umumiylikni baham ko'rganliklarini anglab yetishdi. O'zlaridan ancha pastroq bir sivilizatsiya darajasida ko'rgan yangi dunyo odamlarining dastlabki yozgan matnlaridagi yuzaki tahlillar, intellektualarning hissa qo'shishi bilan, oldindan belgilangan fikrlar, xulosa qilishga asoslangan va hatto madaniy nisbiylik nuqtai nazaridan tahlillarga o'zgargan.

Badanning nazariy jihatdan pastga tushirilishi va ahamiyatining kamayishi davri esa, 17-18-asrlarda Descartes, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Baron de Montesquieu va Denis Diderot kabi faylasuflar tomonidan kashf etilgan yangi jamiyatlarni ularning hayot tarzida o'rganish jarayonida yuzaga kelgan. Ammo bu davrning eng kuchlisi Descartes tomonidan taklif qilingan ikkilik konsepsiyasiga asoslangan bo'lib, u zihin va badanning bir-biridan mustaqil va alohida mavjud bo'lgan ikki farqli, to'liq o'zaro bog'lanmagan to'zdan iborat ekanligini ta'kidlaydi. Bu, zihin va ruh bilan bog'liq bo'lgan bir qarash bo'lib, badan va ruhni bir-biridan alohida va mustaqil ravishda ta'riflaydi.

Descartes falsafasida ruh yoki zihin, badandan yoki moddadan mutlaqo alohida tarzda belgilangan. U zihini fikrlash va ong bilan bog'liq bo'lgan bir varlik deb hisobladi, badan esa faqat fizik va mexanik bir strukturadir. Bu ikkilik, G'arb falsafasiga chuqur ta'sir ko'rsatgan va ayniqsa zamonaviy zihin falsafasida zihinning badandan ajralgan, jisman bo'lmagan bir mavjudlik ekanligi haqida asosiy tushunchalardan biri bo'lib qolgan.

Ruh va badan o'rtasidagi klassik va uzoq vaqt davomida ta'sir ko'rsatgan Descartesning Kartezian fikri, Kartezian bo'shliq (ruh va badanning ikki tomonlama ajralishi) deb ta'riflangan ajrimni yuzaga keltirdi. Bir-biriga zidd bo'lgan hodisalar o'rtasidagi bo'shliqni ifodalash uchun ishlatiladigan tushuncha, badanni va zihni asosan alohida to'plamlar sifatida belgilaydi. Tsivilizatsiya jarayonining turli bosqichlarida turlicha ko'ringan badan va zihn o'rtasidagi aloqalar, uzoq vaqt davomida, o'zgarimas ravishda, insonni dunyodagi har bir narsaning ustidan fikr va aql bilan kelgan, go'yo abstrakt, badanning salbiy tomonlari bilan kurashining natijasi sifatida ko'rgan. Bu munosabatda zaif deb ko'rilgan badan, cherkov ta'limotiga mos ravishda, gunohlarning manbai sifatida qabul qilingan; falsafada, fanlarda va kundalik fikrlarda tez-tez

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

tilga olinadigan ruh va badan ajrimi, diniy ildizga ega bo'lib, dastlab ruh-badan ajrimi sifatida paydo bo'lgan.

Aslida, Descartesdan ancha oldin, Sokratdan oldingi faylasuflar, Platon va Aristotel kabi fikr egalari, badan haqida turli xil fikrlarni ilgari surishgan. Platon inson ruhining abadiy ekanligini, badan o'lgach ruhning boshqa badanlarda o'linsiz yashashini ta'kidlagan, fikrlash qobiliyatini esa sezgilarimiz orqali idrok qiladigan hislarimizdan oldinga qo'ygan. Uning fikricha, fikr sezgi oldidan keladi, chunki allaqachon abadiy bo'lgan ruh yangi badanida fikrlash qobiliyatiga ega bo'lib kelgan. Aristotel esa o'zidan avvalgi barcha badan tasavvurlarini rad etib, yangi bir taklif bilan chiqqan. U ruhi, tabiiy bir badaning eng yuqori darajadagi ifodasi sifatida ta'riflab, insonning ruhiy holatlari bilan fiziologik jarayonlari yoki faoliyatlari o'rtasida juda yaqin bog'liqlik bor deb hisoblagan. Aristotel badan va ruhning, yoki zihning birlashishiga urg'u beradi. Zihinsel mukammallik, badaning fiziologik barqarorligi bo'lmaganida mavjud bo'lmasligini, lekin bunlar alohida o'ylab bo'lmasligini, ularning bir-birini to'ldiradigan narsa ekanligini aytgan.

Xulosa

Antropologiyaning so'nggi davridagi markaziy o'rniga eng katta hissa qo'shgan, aslida salbiy ko'rinadigan narsalar, antropologlarning 20-asrning katta qismida sotsiokul'turaviy antropologiyaning doimiy ravishda individualarni va ularning tanalarini inkor etgan tadqiqotlaridir. Ushbu tadqiqotlar asosan insonlarning ijtimoiy guruhlariga mansubligini belgilaydigan, tuzilma va tartiblarni ta'kidlaydigan ishlardir. Birinchi davr tadqiqotlarida bo'lgani kabi, bu tadqiqotlarda ham tana, tadqiqotlarning tabiiy o'rnida e'tibordan chetda qolmaydi, aksincha, tananing markaziy roli diqqatni tortmoqda, ammo muammo shundaki, tana faqatgina simvollarga (kiyim, tatuirovka, bezak, niqob va boshqalar) modellik qiluvchi, passiv tashuvchi sifatida baholanadi. Qoidalar va umumlashtirishlar orqasidan ketadigan, tekshirilgan sohani va dunyoni ob'ektivlashtirishga asoslangan klassik yoki dastlabki davr antropologlarining va antropologik xulosalarining ta'siri zaiflashgan sari, antropologik tadqiqot usuli ham madaniyatning ham mahsuli, ham aktyori bo'lgan tanaga ko'proq e'tibor qaratishga boshladi. Ko'plab antropologlar, o'xshash inson organizmlaridagi turli tarixiy va geografik muhitdagi, aql kuchining rivojlanishi orqali madaniyatning evrilishi masalasi bilan qiziqishmoqda, lekin ilm-fanning kengayib borayotgan yig'indisi, miyaning, tilning, inson organizmining imkoniyatlari va insonning bularni rivojlantirish uchun qancha hamjinslari bilan o'zaro aloqada bo'lishiga oid yangi qarashlar ochdi. 20-asr, ijtimoiy fanlarning barcha qarama-qarshiliklarini va chuqurligini ko'rsatib bergan, ongning ustun deb qabul qilinadigan an'anaviy tushunchadan voz kechilgan va tana tushunchasining ham inqilob qilindi deb ataladigan "kognitiv" mantiq davri hisoblanadi. Shu tarzda, madaniyatning o'z izlarini tananing ustiga tarixan yozib qo'yish tushunchasini qo'zg'ashgan fikr, antropologik qarashni ham ta'sir qilgan. Inson ruhiga oid tanani inkor qilgan ruh tushunchasini qabul qilgan hukmron fikrga qarshi, "tana", aqlning murakkabligi yoki ruha taalluqli bo'lgan tananing yo'naltiruvchisi sifatlarini bekor qiladigan darajada, madaniyat deb ataladigan tarixiy to'planning ishlab chiqarish maydonida va markazida, bu ishlab chiqarishlarga yo'naltirish va o'zgartirish kuchiga ega bo'lgan mexanizm sifatida oldinga chiqadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Csordas, T. (2011). Cultural Phenomenology, Embodiment: Agency, Sexual Difference, and Illness. F. E. Mascia Lees ichinde, A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment (s. 137-156). West Sussex: Blackwell Publishing.
2. Farnell, B. M. (1999). Moving Bodies, Acting Selves. Annual Review of Anthropology(28), s. 341-373.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

3. Blacking, J. (1977a). Preface. J. Blacking ichinde, *The Anthropology of the Body* (s. v-x). London: Academic Press.
4. Blacking, J. (1977). *The Anthropology of the Body*. London: Academic Press Inc.
5. Azamat Orunbayev. (2023). FITNES VA SOG'LOMLASHTIRISH BO'YICHA MURABBIYLIK YO'NALISHIGA KONTSEPTUAL YONDASHUV. *Research Focus International Scientific Journal*, 2(8), 23–28. Retrieved from <https://refocus.uz/index.php/1/article/view/431>
6. Azamat Orunbayev, (2023) NONUSHTANING MASHQ BAJARISHGA TA'SIRI. *International journal of scientific researchers* 2(2), 3-6.
7. Azamat Orunbayev. (2023). USING TECHNOLOGY IN A SPORTS ENVIRONMENT. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 3(11), 39–49. <https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume03Issue11-07>
8. Azamat Orunbayev. (2023). PANDEMIYA DAVRIDA MOBIL SOG'LIQNI SAQLASH VA FITNES DASTURLARI (PROGRAM). *Research Focus International Scientific Journal*, 2(7), 37–42. Retrieved from <https://refocus.uz/index.php/1/article/view/414>